

УДК:
УДК 323.1(=163.41):321.01

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=38
Бр. 4 / 2013.
стр. 1-29.

Милош Кнежевић*

Институт за политичке студије, Београд

ОСЛОБОЂЕЊЕ, СЛОБОДА И ДРЖАВА**

Размишљање о могућим приступима суштини српског питања

Сажетак

Аутор у својим разматрањима полази са становишта препознате вишеузрочности историјског настанка и развоја српског питања. Као примарна својства истиче изразиту историћност и политичност националног питања у прошлости и садашњости. Разликујући формална од есенцијалних обележја националног питања, аутор набраја десетак карактеристичних есенцијалистичких приступа са становишта: слободе, демократије, државе, економије, културе, религије/цркве, истине, правде и геополитике. У раду су размотрена само два од десетак чинилаца помоћу којих се најчешће објашњава суштина српског националног питања. Поменуто је, такође, да се овдашњи тумачи националног феномена деле на оне који истичу да је по разбираспаду друге Југославије распламсано српско питање које је и пре тога у првој и другој Југославији тињало и жарило српски народ и његове елите, и оне који у промењеној транснационалној конфигурацији балканског макрорегиона, као делу новог европског поретка, не препознају поједина национална питања као релевантна, па самим тим ни српско национално питање. Најзад, по ауторовом мишљењу, чак и у тзв, постмодерним временима разматрање националног питања није изгубило на сазнајној вредности

* Сарадник Института за политичке студије из Београда, главни уредник часописа Национални интерес, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и животном значају. Тим више, што је у савременим глобализацијским токовима феномен нације угрожен праксама детериторијализовања и десуверенизовања у клијентистички обликованим порецима.

Кључне речи: српска нација, српско питање, тумачење, историчност, политичност, есенцијализам, слобода, држава, национална свест, национални интерес.

Већ и на основу летимичних увида у обимну литературу о националном питању није тешко увидети да се разноликост узрочних и проблемских поставки суштине српског питања испољава у мноштву разнородних тумачења. Унутар плурализованог интерпретативног поља „фактори“ националног питања се поимају и приказују у различитим интензитетима појединачног, групног и међусобног деловања. Истицање само једног пресудно „јаког“ узрока, тако сложеног проблема као што је национално питање – а поготову српско национално питање – релативно је ретко и махом непоткрепљено и неуверљиво.

Одатле се, мимо монокаузалне интерпретације српског националног питања, разлози и поводи његовог отварања и проблематичне неразрешености, много чешће препознају у садејствујућим сплетовима узрока, мотива и интереса. Мултикаузални ток је, свакако, комплексан и у њему се, обично, препознаје више неуредних фактора који садејствују као детерминанте и варијабле националног питања, то јест делују унутар склопа већег броја узрока који обликују садржај националне појаве у њеном конкретном историјском виду.

Конвенционални одабир појма и речи „фактор“ у објашњавајућем наративу српског националног питања дозвољава и коришћење и других сличних аналитичких појмова попут: *узрок, разлог, повод, чинилац, силница, основ, мотив, интерес, детерминанта, константа, варијабла, компонента, елемент, вектор*, итд. У складу са ауторским приступом, националном питању и методама и начинима означавања, поменути низ одредница може бити употребљен синонимијски, без прецизних утврђивања семантичких и логичких подударана, али и у нијансираним разликама које упућују на посебна и разнолика становишта.

Уз просторни, то јест топички и тополошки, те нумерички и калкулативни аспект формулисања српског националног питања,¹⁾ непрестано се врши и његово есенцијализовање – препознавање, откривање и придавање суштине (осуштињавање) - избором или свођењем на поједине узроке или групе узрока.

Уз физичке, квантитативне и статистичке показатеље савременог стања српске нације, као одсудно важни узроци српског националног питања истичу се и неки други из најширег квалитативног домена друштености. Поред просторно/временског тумачења и разумевања српског питања, у географским, те геополитичким, демографским и демополитичким димензијама, на широкој скали интерпретација уочавају се различита акцентовања његове историјске, културне и цивилизацијске суштине.

I

1. Еволуција и историчност

Национално питање се нужно испољава током трајања нације. Национално питање је нужно временско и временито, историјско и исторично. Национално питање, постављено као животно питање, не изгледа увек исто, оно у приказима варира у зависности ко га формулише, на који начин то ради, шта садржи, како се истиче, коме се упућује, и, најзад, у ком часу се и зашто то чини?

Фазе и етапе формулисања српског питања се наизменично сустичу и претапају у разним историјским секвенцама. Оно што је српско питање означавало у 19. или 20. веку, свакако, више не означава у другој деценији 21. века! Времена у животу нације се мењају а тиме и начини разумевања виталних интереса у основи постављања националног питања.

Квалификације природе националног питања такође се мењају сходно променама интерпретативних тежишта и превагом ове или оне предикације. Историјски токови условљавају и постављају границе историографских тумачења, док историографска тумачења у повратној спрези откривају узроке догађаја и осмишљавају токове прошлости. Укратко, национално питање еволуира током живота нације, као што еволуирају и тумачења његове природе. Еволуција

1) Видети: Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи“, глава „Топика и топологија српског питања“, стр. 20-34, зборник *Српско питање на Балкану*, уредио Момчило Суботић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

тумачења националног питања је у најужој зависности од места и положаја једног народа у констелацији међународне моћи.

Познато је на које начине је од почетака дипломатских формулација проблема, српско питање разумевано као нужни, каткад главни и већи, а покаткад тек мањи и споредни део *Јужнословенског* а потом и *Југословенског питања*, која су у прошлости дефинисана као део *Балканског питања* у саставу ширег *Источног* и *Југоисточног питања*.²⁾

На сваком од поменутих нивоа просторног припадања, сагледавања и решавања српског питања битна је била и остала политичка димензија. Да би се оцртало у националним димензијама историјско питање једне нације, у ствари, ни не може да буде уобличено неполитички и упућено некоме изван политике. Да подсетимо, национално питање је по оцртавању свог облика и одређењу суштине хиперполитично и хиперидеологично. Оно у односу на народ/нацију испољава надражај најснажнијег интензитета. Кључ за „откључавање националне браве“ у притвореним вратима међународне политике је гео/политички.

2. Политичност националног питања

Као на један од могућих праваца у разрешењу недоумице о савременом карактеру српског националног питања потребно је подсетити на претходни проблем садржан у недоумици: да ли су дисперзија и фрагментованост српског народа и нације на пост-југословенском простору јужнословенског Балкана испољени као захтевно питање, или се савремена визура размештености и полицентричног обитавања Срба оцртава у другачијим, можда и фрагментизовано неупитним обрисима?³⁾

2) О томе: Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи“, глава „Топика и топологија српског питања“, тачке д), стр. 30-34, г) 28-30, и в), стр. 26-28, зборник *Српско питање на Балкану*, уредио Момчило Суботић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

3) Миломир Степић сматра је фрагментираност српских земаља детерминисана положајем који српски народ заузима на балканском простору. У детерминанте каузалног односа Степић убраја: физичко-географске; културно-цивилизацијске; економско-географске и саобраћајне; геополитичке и геостратешке. Видети: Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, део „Детерминанте каузалног односа положаја и фрагментираности српских земаља“, стр. 21-151, Службени лист СРЈ - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

Да ли је, уопште, дипломатски и конференцијски манир „отварања“ и „затварања“ националних, државних и геополитичких питања, тако својствен прошлом и претпрошлом веку, саобразан постмодерном добу у промењеним контурама дипломатског процедурализма, политичке технологије, реалне и виртуелне политике?

У погледу тумачења савременог смисла националног питања не би смели бити испуштени из вида они тумачи који сматрају да је српско питање несумњиво обновљено, тј. отворено при крају прошлог века (1987 / 1991-1995 / 1999/ и да до данас није затворено на начин који би одговарао националним потребама и интересима. Из немирења и незадовољства привидним „решењима без решења“ настало је савремено тематизовање српског питања. Оно проблемски избија на површину политичког живота и мимо дипломатског противљења његовом рационалном постављању које практикује надмоћни чинилац тврдњом да је геополитичка слика региона „свршена ствар“. Иако изгледа да је процес тзв реконструкције региона неповратно завршен, ипак се сваки час испоставља да још увек тече као и његова тумачења, уосталом.

Српско питање - као проблемски ток, пресек стања националног проблема, изникла и неразрешена национална дилема и постављено национално питање - не може се у потпуности схватити уколико се мимоиђе његова изразита политичност, или, што је још горе, уколико се свесно изостави његова политичка визура. Јер, српско питање у прошлости и садашњости је првенствено политички обликовано питање. Оно је упадљиво политичко у актуелној и реалној, али и у потенцијалној и виртуелној димензији, чак и када нико из нације није питан о својом положају и улози, јер то уместо њега и мимо његове воље чини неко са стране. Оно је, такође, политичко питање и ако се нико из нације не одважава на самозапитаност и упит о заједничкој судбини и националној будућности.

Указивање на изванполитичке димензије српског националног питања, свакако је неопходно и корисно, али тек када је повезано са неизбежним политичким аспектима и када уважава постојећу политизованост и политичке перспективе националног живота. У том смислу, упутно је имати у виду садржаје политичке културе из којих се пронице у проблемске услове и узрочност националног питања, као и владајуће политичке, културне и научне обрасце који

утичу на саздање националног обрасца неопходног за разумевања националног питања.⁴⁾

Формулисање садржаја и облика националног питања се по најбоље врши применом претходно формираног политичког и националног обрасца. Мада национални образац може да настане и из ирационалних осећаја и интуиције противречности и супротности унутар националног проблема, много чешћа је његова примена у мобилизацији и акцији путем рационализовања у интелектуалним круговима политичких, научних, духовних и културних елита.

У разним етапама двовековног развоја српске нације може се запазити својеврсна дијалектика односа између националних и државних, те политичких и културних образаца. Њихова неподудараност указују на синхроне и асинхроне, актуелне и анахроне слојеве у политичком менталитету и националној култури српског народа. Најизраженија тешкоћа се испољава у дугом дејству кохезивних и адхезивних сила које онемогућују национално, друштвено и државно јединство у ширем мултинационалном, мултикултурном и политички плурализованом амбијенту.

Политички партикуларизам у погледу националног питања као нерешеног државног питања, посебно је изражен у гледиштима политичких странака раног, протоплураног периода 1990-1995. године.⁵⁾ О томе како се српско питање у раздобљу транзиције формулише у полицентричним, деконцентрисаним и партикуларизованим националним димензијама, у Србији и на ширем српском простору, писали и даље пишу многи домаћи историчари, правници, социолози, политиколози и филозофи.⁶⁾

4) О томе: Јовановић Бојан, „Мишљења и менталитет“, стр. 120, зборник *Промене образаца мишљења. Судбина критичког мишљења у раздобљу транзиције*, приредио Милош Кнежевић, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011. На истом месту: Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота“, зборник *Промене образаца мишљења*, наведено дело: стр. 53-83.

5) О томе: Суботић Момчило, *Српско питање данас*, глава „Српска држава у програмима политичких странака у Србији до ‘Дејтона’“, стр. 63-83, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

6) Социолог политике Зоран Аврамовић, рецимо, сматра да се националним и политичким проблемима у Србији прилази са полазишта три владајућа обрасца мишљења: теоријског, политичко-идеолошког и јавно-идеолошког. Као посебан облик у сва три типа мишљења Аврамовић препознаје „национално-дизинтегративну мисао“. Видети: Аврамовић Зоран, „Три обрасца јавног мишљења у транзиционој Србији“, стр. 27-41, посебно глава „Национално-дизинтегративна мисао“, стр. 36-39, чланак у зборнику *Промена образаца мишљења. Судбина критичког мишљења у раздобљу транзиције*, приредио Милош Кнежевић, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011. Слично

Националном питању је, такође, корисно прићи са уважавањем динамичких елемената националног процеса и статичких компоненти његове појавне структуре, што значи као току националног живота и као стању у коме је нација. Становишта да је самосвест нације изгубила сваки значај нису издржала пробу времена. И даље је важно посматрати, описивати и истраживати просторно/временске токове живота нације у прошлости и садашњости.⁷⁾ Без улагања напора у истраживање хронотопа националног живота један од важних састојака колективне и индивидуалне егзистенције остаје непокривен и ван домаћаја разумевања.

Оправдање за занемаривање националног самосазнања тешко је пронаћи у другим, наводно деполитизованим супститутивним сферама, попут културе, економије, спиритуалности, религије.⁸⁾ Мада и те сфере у великој мери, такође, учествују у изградњи, одржању и развоју нације, у њима се не исцрпљује богати диверзитет националног феномена. Напослетку као и на крају, неопходни су активни политички и усредсређени политиколошки увиди у комплексни феномен нације.

3. Од форме до садржаја националног питања

Без обзира на, мање или више, обухватне приступе постављања националног питања и предлоге за његово решења, већ и отпрва уочава се мноштво различитих обликовања његовог садржаја. Није свеједно ни ко поставља национално питање; да ли је то изузетни појединац или овлашћена група; како га и колико га формулише и, најзад, коме га упућује? Национално питање, заправо, могу поставити многи мотивисани и заинтересовани актери, у разним временима и на разним местима, различитим поводима, па и из сасвим супротних разлога. Као што, такође, у ширем склопу

мисли и политички социолог Слободан Антонић у тексту, „Шта треба променити – парадигму или хабитус“, наведено дело, стр. 41-53.

- 7) Пример пажљиве историографске анализе развоја српске националне свести даје књига историчара Јеремије Митровића, *Народосна свест у Срба*, Народна књига, Београд, 1989.
- 8) О узрочном дејству религијског и црквеног чиниоца, на савремено стање нације, видети: Кнежевић Милош, „Верски чинилац сецесионих сукоба. Вера и црква у процесу разлагања државе“, зборник, *Религија између истине и друштвене улоге*, стр. 199-213, приредили Владета Јеротић, Мирослав Ивановић, „Дерета“, Београд, 2009.

међунационалних зађевица и сукоба могу да се сучеле различита поимања два и више националних питања.⁹⁾

Просторне предикације, ослоњене на топичко и хроничко сагледавање судбине нације, јесу неизбежно полазиште али не и довољно удобно долазиште, тј. исходиште разумевања националног питања. Осим формалних параметара физичке географије, делују и разнолике цивилизацијске, културне и политичке праксе у датим и задатим димензијама простора обитавања. Уколико се просторно одређење националне територије претпостави као формално, све оно што се унутар његових граница опажа јесте променљива садржина националног питања.

Како простор националних промена није само спољашња и условна форма већ и нутрина, као суштина се одређује управо садржај простора. Одатле се садржинско као суштинско у српском питању везује за све оно што је настало и што је урађено и надграђено на српском простору. Тако се као узрокована суштина српског националног питања есенцијализују (може ли се рећи осуштињавају?) различито препознати и протумачени садржаји, при чему се у откривању узрока наглашавају или поједини садржаји или групе садржаја. Садржаји националног питања се, у ствари, есенцијализују у историјском складу са формом али и наспрам форме националног питања.

У есенцијалном одређењу узрока националног питања истичу се различите идеје и идеологије, идеали и визије. Без устезања се може рећи да је разумевање суштине српског националног питања на просторно/временској матрици, развијано на широкој скали општих и посебних цивилизацијских, културних и историјских вредности. Међу онима који уважавају далекосежни значај српског питања као националног питања, оно заузима изузетно место, испољавајући при том есенцијалну важност.¹⁰⁾ Међу критичарима и

9) У оквиру последњи пут активираниог југословенског питања током разбираспадне сецесије 1991-1995., десно се управо такав случај: истовремено и вишеструко обнављање националних питања Јужних Словена. Нужношћу положаја и улоге актера сецесије и тумачења њених исхода била су дијаметрално супротна. За сецесионисте је одвајање од Југославије и Србије представљало историјски успех и решење властитог националног питања, док су поражени интегралисти, нарочито српска страна, остали у уверењу да изванјугословенско раздавање српског народа није и коначно решење српског питања.

10) Истраживач Јован Базић, рецимо, сматра да постоје четири главне унутрашње концепције решења српског питања: 1) социјалистичка; 2) радикална; 3) комунистичка и 4) мондијалистичка. Видети, у целисти: Базић Јован, *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист СЦГ - Институт за политичке студије, Београд, 2003.

анационалним игнорантима, национално питање је ионако интерпретативно депривелеговано и маргинализовано.

Поменутом формализму српског питања додаје се низ одређења чија заједничка матрица је упућеност на садржај националног питања који се, да поновимо, сматра суштином националног питања. Ова упућеност на садржину као суштину, наспрам несуштинске форме националног питања, гради разлику интерпретативног формализма у односу на интерпретативни есенцијализам. Будући да је есенцијалистички приступ у разматрању и постављању српског питања предикатски условљен временском одредницом „пост“ - повијања под теретом измаклог времена – тиме искрсава нови проблем трагања за довољно убедљивим садржајем, као савременом суштином српског националног питања.

У деконструктивној „логици“ српског питања чак и потрага за његовим разрешењем омеђена је препрекама, будући да је и његов постављање унапред квалификовано као спорно и неодрживо. Тиме се, дабоме, у сваком тренутку стављају у однос поређења, токови тумачења која уважавају српско национално питање као проблемско, са оним токовима у којима му се одриче проблемски вид, посебно поље истраживања, или га негирају као морално оправдано.

Ипак, и они тумачи који се у интерпретативном току самолишавају предмета истраживања, на одређени у овом часу постмодерни начин, макар и посредно кроз негацију, ипак признају постојање српског националног питања. Јер, чак и маргинализација и заташкавање националног питања указује на његово скрајнуто проблемско трајање.

Другачије оријентисани тумачи, свесни значаја националног феномена, не одустају од откривања садржаја, типова узрочности и суштине националног питања у појавности и појмовности конкретне историје. Отуда није није згорег стећи бар елементарни увид у понека есенцијалистичка становишта у разумевању српског национално питања.

II

4. Прилази суштини националног питања

Одиста, српско национално питање у прошлости и садашњости означавало се, изводило па и сводило на различите димензије, те вредности и идеале политичког и културног живота. Одатле, кратко навођење појединих препознатих узрока и проблемских облика српског националног питања нема нити може имати сазнајну претензију коначног објашњења. Другачије од тога, оно смера само идеалтипском скицирању најзначајних фактора који су, према гледиштима већине истраживача, утицали на историјско формирање и постављање српског националног питања.

Без намере да баш сви могући приступи и гледишта буду поменути, нешто детаљније ће бити приказана само два типична разумевања српског питања, са становишта слободе и државе. Прикази осталих есенцијалних становишта српског националног питања која се тичу: демократије, економије, културе, религије/цркве, истине, правде и геополитике нису укључени у овај рад.¹¹⁾

Надам се да већ и само набрајање десетак могућности есенцијалног разумевања националног питања, без „прикованости“ за непромењливи логички редослед и без детаљног улажења у несумњиво бројна међусобна садејства појединих узрока, као и њихових последица, ипак може допринети стварању потпуније слике о појави и појму националног питања.

1) *Српско питање као питање слободе*

Слобода је на почетку и на крају дискурса о нацији. Нације се, уосталом, и деле на слободне и поробљене. У модерном и постмодерном свету индивидуална и колективна слобода је једна од основних људских вредност и права. Један народ је задовољан само ако је слободан. Просветитељски, хегелијански и револуционарни концепт Модерне указују на историју као развој идеје слободе. Народи, као колективни субјекти и објекти историјских

11) Конплетан приказ свих препознатих типова есенцијалног тумачења и њихов међусобни однос, биће детаљно изложен у књизи о српском националном питању која је у припреми.

збивања, руководе се идејом националне слободе. Нације углавном стреме слободи а не подређивању и ропству.¹²⁾

Ауторитарно сапети изнутра и споља колонијално и клијентистички осујећени, неслободни народи теже ослобођењу. Одиста, у времену осамостаљења од Турске и Аустроугарске, и потоње изградње прве постфеудалне независне српске државе, национална слобода Срба је уздигнута на пиједестал непорециве, апсолутне вредности. У тој фази српско питање огледало се у тежњама и програму националног ослобођења, колико у Србији толико и сународника изван њених географских и државних граница.¹³⁾

Компоненте српског националног програма, у предјугословенској етапи изградње Србије, односиле су се, пре свега, на обликовање и проширење државних граница на српском етнонационалном и верскоцрквеном простору који је подразумевао историјски формиране српске земље. Слобода српског народа претпостављао је одвајање и излазак из периферних граница два царства, а онда и њихово рушење. У тим царствима отварању српског питања придаван је деструктивни карактер и катастрофални потенцијал. Слобода Срба у српској држави за та царства је значила угрожавање империјалног резона, ремећење колонијалне управе и угрожавање геополитичких позиција и улоге у Европи.

При остварењу српске државности, уз ојачане слободилачке тежње усмерене ка целини српског народа на Балкану, указао се и нови аспект националног питања који се односио ма постизање унутрашње слободе народа у ауторитарним оквирима владарског, чиновничког и војног поретка. Дијалектика српског питања тако је обogaћена тежњама ка задобијању што већих политичких и уставноправних слобода и претварања оријенталних поданика у рајинском статусу, у слободне и модерне европске грађане. Томе су допринели рани српски либерали и социјалисти.¹⁴⁾

12) О томе: Кнежевић Милош, „Слобода у условима равнотеже моћи. Памћење, ослобађање, слобода и заборав“, *Национални интерес*, бр. 2, 2012, стр. 129-164.

13) Резиме еволуције идеја и идеологија, те планова и програма српских еманципаторских и интерпретативних напора у јужнословенском свету, видети у: Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914.*, нарочито „Увод“, стр. 13-61, СКЗ, Београд, 1973.

14) Један од првих артикулисаних напора тумачења и освајања унутрашње слободе дао је народњак и социјалиста Светозар Марковић. Видети, његову критику владарске и главарске самовоље и деспотизма, кроз кратки историјски преглед Србије од Првог устанка до његовог доба: Марковић Светозар, *Српске обмане. Србија на Истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.

Обе компоненте српског питања, као питања унутрашње и спољашње слободе и ослобођења, остаће од времена Првог српског устанка 1804. до наших дана. Стварањем Југославије вредност слободе и циљ ослобођења „утопљени“ су у другачији и међунационално сложенији склоп односа. Срби су, као пожртвовани и жртвени ослободиоци других Јужних Словена своје национално питање одложили као резидуу на коју је мало ко обраћао пажњу. Истовремено, политичко раслојавање на унутрашњој сцени указало је појаву антијугословенског и антисрпског сепаратизма.

Сепаратисти су у првој Југославији српски чинилац третирали као доминантан и хегемонистички, а заједничку државу као „ропотарницу“ и „тамницу народа“. Тако се Југославија указивала амбивалентно: позитивно, као резултат јужнословенског ослобођења, али у свести сепаратиста негативно, као нова врста и продужетак колонизовања и експлоатације.

Иако је исувише познато, није на одмет подсетити да су против прве заједничке државе Јужних Словена, свака из својих разлога, биле све оне државе које су у саставу коалиције Централних сила биле поражене у Првом светском рату, али и Ватикан и Коминтерна, такође. Уз то, на унутрашњој политичкој сцени, и поред прихватања чињенице заједничке државе, покрети и странке левице, пре свих комунистичка партија Југославије, оспоравале су достигнути степен слободе у Краљевини, заступајући револуционарну акцију и алиби-наратив о великосрпском хегемонизму. Поменуто је утицало да се српско питање у замршеном сплету унутрашњих и спољашњих околности третира дискретно, тек као пригушени део југословенског државног питања.

Друга Југославија јер такође била плод ослободилачке борбе, овога пута народноослободилачког рата против сила Осовине и домаћих колаборациониста на плану стварања тадашњег новог европског поретка. Уз грађански рат различито утемељених, оријентисаних и ослоњених српских страна текао је отпор окупатору и политичка револуција, у чијем исходу је укинута југословенска монархија и са власти збачена српска династија.

Српско питање, као најзад „решено“ поделом Републике Србије на три дела, уклопљено је у југословенску националну политику равноправних република и „братства и јединства“ међу народима, народностима и националним мањинама. Чак и помисао на покре-

тање другачијег решавања српског питања је у титоистичком раздобљу била инкриминисана.¹⁵⁾

Титоизам и кардељизам развијени су као пракса владавине и политички систем, са посебно обликованим сетом самоуправних слобода и права. Читав систем је био задојен реториком слободе и ослобађања рада, радника, радништва, укратко – сло оде на крају историје. У маниру ревидиране суштине класне борбе, колективне и индивидуалне слободе самоуправљача, у званичној идеологији су потискивале национални идентитет и припадност.

У краху система самоуправљања, у околностима глобалног слома комунизма,¹⁶⁾ на плурализовану сцену су доспеле разнолике дисидентске идеје ослобађања нације. Императив националног ослобађања у виду ренационализовања, није се односио само на детитоизовање облика харизмархијске моћи и типа личне власти, и декардељизовање система отклоном од утопизма друштва удруженог рада, него и на уставноправну и политичку промену суштине односа република и покрајина, и положаја српског народа изван Србије.¹⁷⁾

Један од значајних узрока разбираспадног процеса унутар друге Југославије односио се на престанак важења геополитичког консензуса о потреби даљег постојања комунистичке Југославије као сложене и вишенационалне државе у изванблоковском и несврстаном положају.

15) Добрица Ћосић пише: „Говорити о српском питању то је идеолошки злочин. Срам и мрачњаштво! Зар постоји ‘питање’ „владајуће и угњетачке нације”? (...) Српско питање у титоистичкој идеологији и политици не постоји; оно је забрањено, оно је контрареволуционарно и непријатељско; оно је у компетенцији УДБ-е, КОС-а и јавних тужилаштва. У томе су са владајућим центром сагласни сви српски политичари – комунисти.“ Видети: Ћосић Добрица, *Српско питање - демократско питање*, глава „Српско питање (дневничке белешке, јануар 1986)“, стр. 147, Политика – Стручна књига, Београд, 1992.

16) О томе, детаљније: Стојановић Светозар, *Пропаст комунизма и разбијање Југославије*, „Филип Вишњић“ – ИФИДТ, Београд, 1995.

17) Као илустрација посттитоистичких настојања на поменутих циљевима може да послужи недовршени и званично неусвојени документ, заправо радни материјал под називом *Меморандум српског народа* који је, мимо воље аутора из редова академика САНУ, волшебном прибављен и обзнанен у јесен 1986. године. Фамозни *Меморандум* је потом добио средишњу улогу у расправама сукобљених страна и партијских фракција о српском питању у Србији и Југославији. Видети: „Меморандум српског народа“, документ, приредио Владан Динић, недељник *Сведок*, 22. новембар, 2011. Затим: *Ванредна скупштина САНУ*, одржана 18. децембра 1986., (Ауторизоване дискусије академика), Председништво САНУ, Београд, 1989. Такође: Михајловић Коста, Крстић Василије, „Меморандум САНУ“ по ударима политике, Борба, Београд, 2002.

Агитаторски је реактивиран пропагандни наратив о велико-српском хегемонизму и српској агресији којом се угрожавају слободе других и мањих јужнословенских народа.¹⁸⁾ Слика стања, учвршћена у претходној подели интересних сфера на Балкану, није смела бити суштински промењена.

Истовремено са отпочињањем међурепубличких сукоба, који су ескалирали у етнички, верски, грађански и територијални рат, напуштан је социјализам. Током све јачих међунационалих сукоба и хаотичног замирања социјализма, текла је и борба за унутрашњу слободу грађана. Некадашње освајање самоуправљања изопачило се у управљање сукобима и ратоводство.

У Србији, која је истовремено била и није била у рату, борба на унутрашњем плану имала је вид противљења ауторитарном поретку личне и породичне партијске власти који је, по мишљењу опозиције, оличавао споља и изнутра озлоглашавани али уважавани Слободан Милошевић.¹⁹⁾ Многи су тада српско питање тумачили као судбински важно „ослобођење од Милошевића“ и ратосиљање од јуловског ретрокомунизма, у ствари, као одбацивање реликта реалног социјализма.

Разбираспад друге шесточалне и треће двочлане (српско/црногорске) Југославије указао је на концептуалну амбиваленцију остварења слобода у отвореном српском питању.²⁰⁾ С једне стране, било је неопходно заштити и осигурати положај угрожених Срба на ратном сецесијом захваћеним подручјима, док је, с друге стране, ваљало одбранити вредност и идеал унутрашње слободе у суочавању са ауторитарним поретком у условима закаснелог посткомунизма. Док се прво тицало преконфигурације авнојског републичког поретка у пожарним условима сецесије, друго се тицало односа

18) О томе видети више него поучну антологију запрепашћујућих антисрпских и србобонних изјава учесника у политичкој агитацији против Србије, током последње деценије прошлог века, коју је саставио Зоран Петровић Пироћанац, *Како избрисати српски вирус*, треће издање, ИПС, Београд, 2008.

19) О томе: Антонић Слободан, *Заробљена земља. Србија за владе Слободана Милошевића*, део „Господар“, нарочито глава „Доба цезаризма“, стр. 411-435, и „Доба султанизма“, стр. 435-468, Откровење, Београд, 2002.

20) Добрица Ћосић пише: „Прочитах Ћенкијевићев запис: ‘Тешко народима који више воле слободу него отаџбину.’ Узнемирујућа опомена! Треба то промислити. Мени је отаџбина слобода, али није само слобода. Није свакако. Међутим, ако не волимо слободу више од отаџбине, губимо и отаџбину. Бар тако се збивало нама Србима у нашој историји.“ Ћосић Добрица, *Српско питање – демократско питање*, глава „Дневнике белешке. 5. август 1986.“, стр. 159, Политика – Стручна књига, Београд, 1992.

према пракси унутрашње неслободе водеће партије и једно време неприкосновеног лидера.

Укратко и напослетку, српско питање - као питање унутрашњег и спољашњег ослобађања и слободе - преживело је одлазак Слободана Милошевића и социјалиста са власти 2000. године, да би у условима посткомунистичке и постмилошевићевске транзиције добило другачији изглед и садржај.²¹⁾ Транзиција у виду реституације новостарог поретка једнима се учинила као једва извојевано национално ослобођење, а другима сасвим супротно, као обновљено поробљавање.

Идеја постигнуте слободе од страха одржаваног једноумним ауторитаризмом, сучелила се са идејом ослобођења од нових, пре свега економских ланаца који су већини грађана намакнути неолибералним реформама. Тако је и у тзв. постконфликтном и постауторитарном раздобљу преживео парадоксални бином слободе у коме се праксе ослобађања и поробљавања међусобно политички потиру чак и до логичке неспојивости. Одатле српско питање, као питање обе врсте слободе, и даље тражи одговор на оба амбивалентна плана: као питање слободе српског народа у државоликом и ентитетизованом јужнословенском поретку, и: као проблем унутрашње слободе грађана претворених у презадужене и осиромашене поданике банкократских и клијентистичких владара.

2) Српско питање као државно питање

У мери у којој је сваки народ/нација повезана за једну или више држава, српско питање је одиста и државно питање. За понеке тумаче је највише, чак и само државно питање, у привилегованом сингулару или плуралу. Тумачи који есенцијализују српско питање као државно питање, убедљиве разлоге проналазе у крајње рђавом искуству обездржављених стања националне прошлости. Очевидно, ма каква и ма колика била, српска држава најбоље је штитила српски народ у историјским потресима и ковитлацима. Без државе Срби су били изложени разорном политичком вулунтаризму, милости и немилости оних чинилаца који су на српском етнонационалном простору успостављали своју моћ и власт. Одатле је ослобо-

21) У једном делу намирених досовских активиста завладала је озлојеђеност због развоја ситуације у Србији после 2000. Они који су веровали да се 5. октобра те године догодила револуција сада су видно разочарани. Пример повређене суфоришне свести дао је један од првака ДОС-а Милан Протић у мемоарској књизи *Изневерена револуција. 5. октобар 2000*, Чигоја штампа, Београд, 2005.

дилачки порив народа/нације поистовећиван са етатизовањем, то јест одржављењем у облику српске националне државе.²²⁾ Тежња ка националном ослобађању и етатизовању током 19. и 20. века била је битан састојак остварења националног интереса Срба на плану историјског решења српског питања.

Потребу за државним разрешењем националног питања заступници овог тумачења изводе из речитих поука погубних стања народа/нације у различитим историјским околностима: у услови-ма вишевековне империјалне поробљености (Венеција, Турска, Аустрија, Аустроугарска); сурових ратних окупација после претрпљених ратних пораза у прошлом веку (К унд К монархија, Немачка, Италија, Мађарска, Бугарска); репресалијама и геноцида над српским народом у светским ратовима (шуцкори, усташе у НДХ, албански балисти, припадници окупаторских војски Италије, Мађарске, Бугарске, итд.); најзад и због нерешеног статуса српског народа у југословенским државама, али и угрожености српског народа и српских држава у условима глобализма и клијентелизма.

Могућности достизања идеала слободе и остварења идеала демократије, у таквим тумачењима претпостављено је изградњом и учвршћењем националне државе. Одатле потиче и својеврсна национална и државна идеологија која указује српско државно питање најпрече и најважније, те да се српско питање као национално питање, може разрешити у српској држави као националној држави. Дакле, не било којој другој и другачијој него управо српској држави! Наравно, не у политички и уставноправно неприхватљивом облику, него у европски утемељеној националној демократији као начину владавине и устројству друштвеног и државног поретка.

Не само типичан него и истакнути заговорник националне државе у демократском облику је политичар и политиколог Слободан Самарџић. У једном од теоријских радова он подвлачи: „После распада Југославије за Србе не постоји важнији проблем од државног питања. Није то последица неке метафизичке или митске везаности тог народа за апсолут звани Држава. То је резултат сасвим опипљивих историјских чињеница. Историја последња два века јасно говори о томе да је једино сопствена национална држава била у

22) У обимној литератури која садржи становишта српског националног питања као првенствено државног питања, релативно су ретка настојања целовитог осветљења националне државе као темељне појаве савремене историје у континенталном и регионалном погледу. У том смислу се издваја књига Ђуре Бодрожића, *Национална држава*, СКЗ, Београд, 2008.

стању да Србима гарантује физички опстанак, дакле елементарну егзистенцију, на простору на којем живе. Да не говоримо верском и културном идентитету, који је, колико и физички опстанак, бивао перманентно угрожаван у државама са туђинском влашћу.²³⁾

На раздаљини, у идеолошки дијаметрално супротном интерпетативном полу налазе се тумачи и заступници решења српског питања у форми заштите људских права и слобода и грађанске државе. Већина таквих тумача сматра је свако национално, па и српско питање - уколико га уопште као такво признају? - у широком луку и великим обимом обухваћено грађанским феноменом. Јер, етнички и примордијално засновано национално питање, по таквом мишљењу, крајње је депласирано у развијеном грађанском друштву у коме доминирају грађански и држављански статуси а не, како се вели, етничко порекло и подаништво нацији.

Полазећи, заправо, од аксиома неолиберализма и императива сужавања социјалних функција државе, те нарочитог државног минимализма у сфери економије, поборници овог становишта сагледавају модерну Србију само као уставноправно дефинисану грађанску државу. За неолибералне критичаре Србије као српске националне државе, такво њено уставноправно одређење је несагласно и неспојиво са политичким идеалима демократије, грађанства и европејства.²⁴⁾ За посткомунистичке неолиберале „класична“ национална држава је анахронизам у нехомогеним условима политичке некомпактности, полицентризма и полиархије, мултиетничности и мултикултурализма.

О немогућност разрешења српског (и југословенског) питања путем успостављања националне српске државе размишљало се и писало у више повода и наврата. Током сецесионих сукоба оспоравана је могућност одржања Југославије у било ком облику, али и стварања неке, у сваком случају, сложене али обједињене српске државе. Током сецесије и у постсецесионом периоду као немогуће и неодрживе (пара)државне творевине квалификоване су: Република Српска Крајина, Република Српска, јединствена Босна и Херце-

23) Видети: Самарџић Слободан, *Аргументи за Србију. Политичке и уставне расправе*, део „Првенство државног питања“, посебно глава „Српско питање као спољни и унутрашњи проблем“, стр. 71-72, Центар за унапређење правних студија - Досије, Београд, 2001.

24) О томе: Подунавцац Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, главе „Утемељење и типологија модерног грађанства“, стр. 41-58, „Грађанство и националитет“, стр. 58-81, Принцип – Факултет политичких наука, Београд, 1998.

говина,²⁵⁾ самостална Црна Гора, албанизовано и квазиодржављено Косово, итд.²⁶⁾

Али и Србија је изложена прогнозама начелне недовршивости. У наслону на познате опсервације Зорана Ђинђића о Југославији као недовршеној држави, (Књижевна заједница, Нови Сад, 1988.), социолошкиња Весна Пешић је сличну тврдњу надградила стано-виштем да је и Република Србија, у ствари, немогућа држава и то због - а због чега би другог? - него због фамозног српског национализма. „Прва и суштинска особина српског национализма је у његовој контрадикцији која се није могла уопштити у било какав принцип, односно у било какву реалну државу, сем да се декларише као радикални партикуларизам који је неспојив са универзалним вредностима модерног друштва.“²⁷⁾

Корак даље, заправо много корака даље у критици представљања српског националног питања као државног питања, направила је НВО активисткиња Соња Бисерко. У једном од својих бројних наступа она је устврдила да је отварање српског националног питања у другој Југославији почело усвајањем Устава из 1974. године, јер српска национална елита у суштини никада није признале републичке границе, нити републички суверенитет: „Све до слома комунизма српска национална стратегија је усмерена на редефинисање Југославије под доминацијом Србије, док је друга опција стварање српске државе. Године 1986. група српских интелектуалаца, чланова САНУ, припремила је документ под називом *Меморандум*, који је имао огроман утицај на стварање политичке климе у Србији. *Меморандум* српско национално питање дефинише као државно питање, односно његово решење је могуће само прављењем нове државе на темељима старе Југославије. (...) Овакав колективистички приступ *Меморандума* нацији је у суштини спречио отварање српског националног питања као демократског питања.“²⁸⁾

25) Видети: Кецмановић Ненад, *Немогућа држава: Босна и Херцеговина*, део „Самоодржива или неодржива“, стр. 241-333, Филип Вишњић, Београд, 2007.

26) О томе: Кнежевић Милош, *Отмица Косова*, нарочито главе „Албанска фантазма права на отцепљење“, стр. 123-147, и „Последице евентуалне независности Косова“, стр. 187-205, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

27) Видети: Пешић Весна, *Подивљало друштво. Како смо стигли догде*, део „Нека буде што бити не може“, глава „Немогућа држава“, стр. 149, Пешчанник, Београд, 2012.

28) Видети: Бисерко Соња, *Србија на Оријенту*, глава „Генеза великосрпског национализма“, поглавље „Заједништво Ћосића и Милошевића“, стр. 364-365, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2004.

Семантички ефектним неологизмом, успелу теоријску критику анационалних, мондијалних и цивилистичких становишта о српском питању, дао је филозоф Светозар Стојановић. Реч је, дабоме, о темељној критици концепта *грађанизма*.²⁹⁾ Негативно теоријско одређење парapolитичке праксе грађанизма није промакло ни главним заступницима и доктринарима те појаве.³⁰⁾

III

5. Упитаност над питањем нације

Можемо ли се (у)питати о смислу постављања националног питања? Или је национално питање неупитно, узалудно или бесмислено постављено, јер га напосто као национално упитног нема, стога што је већ дато у варљивом одговору да не постоји, будући да више нема ни нације способне да га постави и на њега веродостојно одговори!? Постоји ли, одиста, национално питање као такво у ери глобализације и глобализма?

По свему судећи, чини се да у свету још увек подељеном на нације национално питање не престаје да одише аромом индивидуалних судбина у судбински повезаним заједницама. Када је напокон исказано и постављено као питање, очекивано је да пре тога настале националне недоумице и тешкоће у животу нације нису отклоњене. Стога се у национално усмереном питању очекује прагматичан одговор и евентуално разрешење националног проблема. Када је у питању национално „питање“, онда би најважнији свакако требало да буде национални одговор!

Индивиде апатичне спрам етницитета и нације уображавају, додуше, одсуство недоумица око свог порекла и припадности. Такве индивиде су егoистички уверене да припадају само себи и ничем другом изван или изнад себе; или мисле да су у општости и јединству света сродници свега и ничег изван свега; или, пак, напосто не поседују никаква национална уверења, нити свест о ма каквој па ни о националној припадности.

29) Видети: Стојановић Светозар, *На српском делу Титоника*, глава „А шта је то грађанизам?“, стр. 23-25, „Филип Вишњић“ – ЦСИ, Београд, 2000.

30) Тако је, на пример, на Стојановићево теоријски сугестивно разликовање грађанског од грађанистичког покушао да одговори правник Војин Дитријевић. Видети: Димитријевић Војин, *О Праву и неправу*, глава „Патриотске муке са речима: забога шта је то ‘грађанизам’?“, стр. 310-313, едиција Реч, Београд, 2011.

За обескорењене индивидуе, које су каравански заглаване у анационалну или трансационалну бесконачност света, за који су кадшто наивно а кадшто примитивно уверени да је најзад глобализован, као и оне недоспеле до осећаја националне припадности, практично свеједно да ли је мачије национално питање постављено или није. А и када је постављено, чини се као да је оно за њих небитно. Јер, свет је све, а ми смо у свету свега и свачега, иако без свега нужног што би могло да нас чини аутентичним људским бићима.

У анационалној летаргији, уз усађено поверење у грађански и држављански статусни неутрализам, безидентитетне и мултидентитетне индивидуе реагују тек на угрожавање и повреду сопственог „лебдећег“ положаја које им задаје ударац ојачан енергијом националног набоја. Тада се у шоку суочавају са конфликтном ноторношћу националних сила и супротности у свету ривалских нација. Космополитеа коју су ученији и умнији међу њима, загледи из поднебесја наивног политичког идеализма снатрили, још увек је обележена етничким и националним пореклом и идентитетом индивидуа.³¹⁾

Завичај се не може тек тако заборавити и поништити. Нема завичаја на прескок, нити се из нације може произвољно искочити као из воза у покрету, а да то искакање не буде ризично, болно, кадшто и трауматично. Национални осећаји се не надскачу заслепљеном и надменом астралном филантропијом. Да би се сплином необразложене љубави волео читав свет потребно је макар мало волети свој завичај и своју земљу као део света; као претходни изворни свет накнадном свету постварења и отуђености. Дедуктивној љубави света као свеместа потребна је завичајна љубавна индукција стварног места људског збивања. Када је већ постављено, национално питање је, дакле, потребно уважавати, без обзира на непромишљеност његовог одбацивања.

31) Разматрајући српски пример, политиколог Момчило Суботић као основне елементе националног идентитета истиче: српски језик; српско писмо – ћирилицу; православље и СПЦ-и; српску националну државу. Видети: Суботић Момчило, глава „Основни елементи српског националног идентитета“, стр. 11-49. ИПС, Београд, 2012. Такође: Кнежевић Милош, „Геополитичност националног и религијског идентитета. Могућности мултиконфесионалног капацитета нације“, зборник *Национални идентитет и религија*, приредили Зоран Милошевић и Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 23-65.

6. Клијентелизам и дезинтеграција

Клијентелистички поредак је анационални одговор на мук о заташканом и нерешеном националном питању. Клијенти се не интегришу као једнакоправни и равноправни у заједницу интегратора већ се, колико год је могуће дуже, одржавају подређеном дезинтегрисаном положају немоћних и експлоатисаних објеката. Хијерархијски смисао несuverеног положаја клијената је у непресталном плаћању и отплаћивању, уз немогућност коначне отплате. Несавладава задуженост је обесхрарујуће онострана клијентистичка судбина.

У клијентистичким државама национално питање – једно или више узајамних – такође се држе под сталном тензијом, отвореним и нерешеним, јер се тек на тај начин може одржати неопходна политичка нестабилност која омогућује неометано уплитање, интервенционизам, унутрашњи „кризни менаџмент“ и спољашњу „контролу хаоса“.³²⁾

Реакција клијентистичких режима је планирана, предвидљиво сусретљива и снисходљива, напосто – послушна. Безвољно бацање под ноге властитих националних интереса се врши из самодоживљаја опортуних разлога, а заправо из кратковидог окационализма, недомишљеног прагматизма и само привидног политичког реализма. Надимају се, у ствари, илузије да се усрдном спремношћу на сваковрсне уступке, те одступањем и одрицањем од властитих националних интереса, од пропасти спасава угрожена нација. Малодушна пракса националног самопорицања карактерише ослабљене и посрнуле, али понајвише поражене нације на историјској низбрдици назатка и самоуништења.³³⁾

32) Криза се рационализује као објективни догађај и контролише „напредним“ процедурама политичке технологије која своје мисаоне основе проналази у теорији система, теорији конфликта и бихејворијалној психологији. У обимној литатури о управљању кризама те врсте, видети на пример: А. Боин, П. Харт, Е. Штерн, Б. Санделијус, *Политика управљања кризама. Јавно руковођење под притиском*, Службени гласник – Факултет безбедности, Београд, 2010.

33) О аутошовинизму, националнихилизму и „духу самопорицања“, видети: Јовановић Бојан, „Мишљења и менталитет“, глава „Време менталитета“, стр. 124-126, зборник *Промене образаца мишљења. Судбина критичког мишљења у раздобљу транзиције*, приредио Милош Кнежевић, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011. Такође: Ломпар Мило, *Дух самопорицања*, глава „Комплекс предодређене кривце и страх“, стр. 76-90, Орфеус, Нови Сад, 2011.

Социолог Зоран Аврамовић сматра да морални пад дела српске интелигенције у току разбијања СФРЈ и одсуство солидарности са патњама народа, уз разарајућу критику власти са позиција интереса тзв. међународне заједнице: „... није производ околности разарања државе и друштва бивше Југославије, већ део интелектуалног континуитета. Тај, морално неосетљив део српске интелигенције за патње свог народа, наслеђе је наше новије историје. Сукоб мањине, морално постојане интелигенције, и већине која ‘лако предугојачва мишљење’, у српској нацији не може се избећи.“³⁴⁾

У условима отворене окупације самопорицање се исказује као директна колаборација са непријатељем, при чему се идеолошко и морално оправдање сарадње са окупатором проналази у признању грешака и заблуда у прошлости, које су довеле до пораза у сукобу.

Привидно блажи али не и мање опасни облици одбацивања властитих националних интереса дешавају се у мирнодопском животу. У транзиционим посткомунистичким земљама - међу које спада и савремена Србија - таква пракса се очитује у потонућу у све тежу економску беду и политичку зависност.³⁵⁾

Заостајање и зависност доводе до стварања клијентистичког миљеа у коме се занемаривање, неспособност формулације и одрицање од властитих националних интереса, истичу као врхунско мерило евроинтеграционих постигнућа.

Оно што чуди и забрињава је тежња да се пракса одступања и одрицања од националних интереса истовремено тумачи као хвале вредна пракса њиховог остварења и заштите. На конкретном примеру нерешеног српског питања у постјугословенској ситуацији клијентистичко извртање интеграционог редоследа огледа се у континуитету резидуалне политичке психологије, закаснелог и непотпуног намирања властитих националних потреба.³⁶⁾ Залагање за властите националне интересе дешава се у максимално одло-

34) Видети: Аврамовић Зоран, *Родомирци. (О једном делу српских политичара и интелектуалаца од 1990. до 2009.)*, глава „Политичке црте српског ангажованог интелектуалаца“, стр. 124, Култур полиса – Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.

35) У српској научној јавности се профилисала мања група теоријских критичара не-олибералне транзиционе праксе реформи, међу којима се истичу: Млађан Ковачевић, Благоје Бабић, Слободан Комазец, Јован Душанић, Ивица Стојановић и др. Видети, на пример, анализу тешког и опасног стања у економији земље: Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и Обелиск, Београд, мај 2010.

36) Видети: Анђелковић Драгомир, *Српски национални мазохизам. Од југословенства до евроатлантизма*, Алтера, Београд, 2008.

женој временско/просторној тачки исцрпљења - ресурсне и менталне изнурености - када су се сви остали, великим силама ближи и омиљенији јужнословенски актери процеса дез/инетграције већ одавно намирили и тиме задовољили посебно циљане сецесионе потребе.

Споља и изнутра генерисана резидуална политичка „прагматика“ подржана је одскора усађеним комплексом историјске кривице и осећајем епохалног пораза у страћеној повести. Све то сачињава губитну хронополитичку, геополитичку и демополитичку комбинацију у којој се српски чинилац, у бар три јужнословенске и српске државе и државолике творевине, иако све дисциплинованији, све „кооперативнији“ и све „посвећенији“, у хладном резону западних „дипломатских кухиња“ потцењивачки третира као малодушни и обезнањени учесник ширих процеса у којима изгледа као да не зна тачно и поуздано шта, у ствари, хоће?!

Уместо закључка:

Национална свест и национални интерес

Да се национално питање уопште постави, а да се при том не мари за његово разрешење у облику уверљивог одговора, ретко кад се догађа а када се ипак догоди обезвређује и понижава онога који то чини. Већ у раном развоју националног питања назиру се контуре његовог одлагања и осујећења, али и могућег разрешења. Национално питање се и рађа услед и усред тешкоћа и тегоба у животу нације, када околности омогућавају његово постављање. Истицање националног питања увек указује на постојање незадовољства тешким стањем нације, у деловима или у целини.

Напослетку, изгледа да није поигравање речима нити таутолошка грешка запитати се о природи националног питања. Потребно је, наиме, још једаред присетити се историјске и етнопсихолошке логике заинтересованости, формулисања и постављања националног питања. Већ и таква запитаност својом смисленошћу може пружити извесне одговоре.³⁷⁾

37) Човек, књижевник и политичар, заправо страсни политички писац и активиста који убедљиво најдуже инсистира на расправи и проналажењу путева за решење српског националног питања, је Добрица Ћосић. Присутан на књижевној и политичкој сцени скоро седам деценија, Ћосић је оставио обиље сведочанстава о дубоким мотивима и јаким интересима да се то питање, најзад, постави на прави начин и разреши у складу са историјским могућностима. Ћосић је предочавао потребу за решавањем српског

Постављеним националним питањем сваки народ је у дијалогу са самим собом, суседним народима и другима народима на великој мултиетничкој сцени света. Зашто би било другачије са Србима? Тако је, заправо, и са Србима. Осим делова сопственог народа који су обухваћени националним питањем у Србији, Црној Гори и Републици Српској, српско питање, како је речено, односи се и на друге нације унутар чијих држава српски народ живи. Блиски суседи и земље „из окружења“, које су некада биле у саставу заједничке државе, поред властитог националног питања, такође се сусрећу и са српским националним питањем.

Упућено себи, и деловима нације који настоје да га разумеју, национално питање се обликује као низ одговора који граде националну свест. Обликована национална свест је потврда поседовања националног идентитета. У подлози националне освешћености је ослањање на националне интересе. Тешко је, ако не и немогуће имати уобличену националну свест а не залагати се при том за националне интересе. Национална свест, национални идентитет и национални интерес су, заправо, нераздвојно повезани у индивидуалном и колективном животу нације.

Тежња ка остварењу националног интереса је мерило и енергент размишљања и деловања у правцу решења националног питања. Када је реч о српском народу, колико очекивано толико разумљиво, у средишту пропитивања, формулисања и постављања српског питања је српски интерес. Изречени српски интерес је само на политички начин, етнонационално и државно конкретизовани национални интерес. Не, дакле, било који и било чији интерес, интерес неког другог народа/нације на неком другом хронотопу него управо национални интерес Срба у сопственом историјском простор/времену. Зар је потребно подсећати да нема ничег погрешног, окривљујућег и срамног у истицању сопствених националних интереса!

Изложено не значи да и други народи/нације немају и не заступају сопствене националне интересе. Имају их и заступају, свакако, али они се формирају међу њима, припадају њима, исказују се,

питања, у свим послератним и међуратним годинама, титоистичког и посттитоистичког раздобља, почевши од 1945. до данас. О томе сведочи и антологијски одабир његових запажања, критика, предлога и залагања, презентован у књизи: *Српско питање у XX веку. Лична историја једног доба*, нарочито главе „Југославија и српско питање“, стр. 136-153, и „Српски народ после разбијања Југославије, стр. 179-185, Службени гласник, приредила Ана Ћосић Вукић, Београд, 2009.

заговарају и заступају с њихове стране. Ову мултиетничку и мултинационалну саморазумљивост потребе усредиштења и придржавања властитих националних интереса потребно је поменути, јер се свесно или несвесно дешава и супротно: да се властити национални интереси не препознају, превиђају или измештају, одричу, поистовећују, па чак и подређују националним интересима неких других, крупнијих, снажнијих и јачих.³⁸⁾

Ово „утапање“ националног интереса у шири склоп интереса који су, узгред речено, такође нечији национални интереси, али интереси неке надмоћније стране, велике или регионалне силе, алијансе или блока, свеједно, може да доведе до самоуништења. И, како је досадашња историја показала, одиста доводи!

Литература

- А. Боин, П. Харт, Е. Штерн, Б. Санделијус, *Политика управљања кризама. Јавно руковођење под притиском*, Службени гласник – Факултет безбедности, Београд, 2010.
- Аврамовић Зоран, *Родомрсци*, Култура полиса – Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.
- Анђелковић Драгомир, *Српски национални мазохизам. Од југословенства до евроатлантизма*, Алтера, Београд, 2008.
- Антонић Слободан, *Заробљена земља. Србија за владе Слободана Милошевића*, Откровење, Београд, 2002.
- Базић Јован, *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист СЦГ – Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Бисерко Соња, *Србија на Оријенту*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2004.
- Бодрожих Ђуро, *Национална држава*, СКЗ, Београд, 2008.

38) О томе је, на тзв. другосрбијански начин, „мешањем карата“ изворних српских националних интереса са интересима других, писао Војин Димитријевић, у књизи *О праву и неправу*, глава „Појам националног интереса и међународни положај Србије“, стр. 265-290, едиција Реч, Београд, 2011.

- *Ванредна скупштина САНУ*, одржана 18. децембра 1986., (Ауторизоване дискусије академика), Председништво САНУ, Београд, 1989.
- Димитријевић Војин, *О праву и неправу*, Реч, Београд, 2011.
- Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914.*, СКЗ, Београд, 1973.
- Зундхаусен Холм, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Клио, Београд, 2008.
- Јовановић Бојан, „Мишљења и менталитет“, чланак у зборнику *Промене образаца мишљења. Судбина критичког мишљења у раздобљу транзиције*, приредио Милош Кнежевић, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011.
- Кнежевић Милош, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Кнежевић Милош, „Верски чинилац сецесионих сукоба. Вера и црква у процесу разлагања државе“, зборник *Религија између истине и друштвене улоге*, приредили Владета Јеротић, Мирослав Ивановић, „Дерета“, Београд, 2009.
- Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота“, зборник *Промене образаца мишљења*, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011.
- Кнежевић Милош, *Неизвесни прелазак. Демократија и транзиција*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Кнежевић Милош, „Слобода у условима ровите моћи. Памћење, ослобађање, слобода и заборав“, *Национални интерес*, бр. 2/2012.
- Кнежевић Милош, „Хронотоп нестанака Југославије. Проблемско поље, приступи, методе, разумевања“, зборник *Разбијање Југославије*, уредници Живојин Ђурић, Милош Кнежевић, Милан Јовановић, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Кнежевић Милош, „Геополитичност националног и религијског идентитета. Могућности мултиконфесионалног капацитета нације“, зборник *Национални идентитет и религија*, приредили Зоран Милошевић и Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи“, зборник *Српско питање на Балкану*, уредио Момчило Суботић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

- Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и Обелиск, Београд, 2010.
- Ломпар Мило, *Дух самопорицања*, Орфеус, Нови Сад, 2011.
- Марковић Светозар, *Српске обмане. Србија на Истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.
- Михајловић Коста, Крестић Василије, „Меморандум САНУ“ под ударима политике, Борба, Београд, 2002.
- Пешић Весна, *Подивљало друштво. Како смо стигли доде*, Пешчаник, Београд, 2012.
- Петровић Зоран Пироћанац, *Како избрисати српски вирус*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- *Промене образаца мишљења. Судбина критичког мишљења у раздобљу транзиције*, зборник, приредио Милош Кнежевић, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011.
- Протић Милан, *Изneverена револуција. 5. октобар 2000*, Чигоја штампа, Београд, 2005.
- *Разбијање Југославије*, зборник, уредници Живојин Ђурић, Милош Кнежевић, Милан Јовановић, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Самарџић Слободан, *Аргументи за Србију. Политичке и уставне расправе*, Центар за унапређење правних студија - Досије, Београд, 2001.
- *Српско питање на Балкану*, зборник, уредио Момчило Суботић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, Службени лист СРЈ - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- Стојановић Светозар, *Пропаст комунизма и разбијање Југославије*, „Филип Вишњић“ – ИФИДТ, Београд, 1995.
- Стојановић Светозар, *На српском делу Титоника*, „Филип Вишњић“ – ЦСИ, Београд, 2000.

- Суботић Момчило, *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Ћосић Добрица, *Српско питање - демократско питање*, Политика – Стручна књига, Београд, 1992.

Milos Knezevic

LIBERATION, FREEDOM AND THE STATE

Resume

Beside the general set of assumptions and consideration of Serbian national question in this and in the previous century, which deal with its historicity, political nature and, as expected and understandable, its ethno-national character; on interpretational field are visible some other, let's call them essential viewpoints. According to the essential viewpoints, national question also sets its basis in history, politics, and ethnos/people/nation, but in explaining causality it also goes beyond those spheres of determination its problematic nature. Paying attention to Serbian national question is shaped in wide range, from the reasonableness of showing its inevitable importance for a deeper understanding of the position and role of the nation in the modern world, to absolutization of ethno-national principles in the management of their own destiny. On a wide scale of viewpoints which underline different aspects essential for understanding the Serbian national question, we can find different factors identified, like: freedom, democracy, state, economy, culture, church/religion, truth, justice and geopolitics. Without intention to mention and interpret all possible viewpoints in details are shown only two typical understandings of the Serbian question, those which underline freedom and the state. Short listing of some problematic forms of Serbian national question has no cognitive pretension for a final explanation. Other than that, its intention is only to provide a ideal type sketching of the most important factors that, according to the beliefs of most researchers, influenced the historical formation and set of Serbian national question.

Keywords: Serbian nation, Serbian question, interpretation, historicity, political nature, essentialism, freedom, state, national consciousness, national interest.